

İMLASI PROBLEMLİ NÜSHALAR ÜZERİNDEN TENKİTLİ METİN KURMA HAKKINDA DEĞERLENDİRMELER: KÜNHÜ'L-AHBÂR II. RÜKÜN ÖRNEĞİ

Suat DONUK²

ÖZET

El yazması kitaplar çoğaltan müstensihlerin bazıları görevlerini suiistimal edebilmiştir. Bu tür müstensihlerin istinsah ettiği nüshalarda metnin pek çok yerinin imlası herhangi bir anlam yüklenemeyecek kadar kötü olabilmektedir. Osmanlı döneminde yazılmış eserlerden bazıları sadece bu nitelikteki yazmalarla günümüze kadar gelebilmiştir. Gelibolulu Mustafa Âlî'nin Kühü'l-ahbâr adlı eserinin II. Rükün'ü üç nüsha ile günümüze intikal etmiştir. Bu nüshaların müstensihleri pek çok kelimeyi yanlış yazmış, başlıkları metin dışı bırakmış, cümle öğelerinin yerlerini değiştirmiştir. Seciyi bozmuş, metne gereksiz sözcük veya ibareler dahil etmiştir. Bir naşirin edisyon kritiğinin bilindik kaideleriyle bu vasıftaki nüshalar üzerinden kuracağı tenkitli metin müellifin elinden çıkmış orijinal metinden farklı olacaktır. Ancak naşir, çalıştığı eserin muhtevası hakkında araştırmalar yaparak, klasik Osmanlı nesir dili bilgisini ve günümüzün teknolojik imkanlarını kullanarak metnin pek çok kısmını tamir veya tashih edebilir. Tıpkı bir arkeolojik, kodikolojik veya mimari restoratör gibi çalışarak kurtardığı eserin tenkitli metnini müellifin elinden çıkmış haline yakın bir surette neşredebilir. Bunun için eserin kaynaklarına ulaşmalı, iki yerdeki anlatımları mukayese etmelidir. Nüshalarda boş bırakılan başlık ve diğer kısımları kaynak eser yardımıyla tamamlamalıdır. İmlası bozuk kelime, terkip veya ibareleri kaynaktaki anlatımlara göre müellifin üslubu ve çağın dil hususiyetleriyle tamir etmelidir. Mevcut nüshalarda yanlış yazılmış özel isimleri kaynak eser veya başka bilgi mecraları doğrultusunda tashih etmelidir. Kaynak eserlerin çoğu Arapça veya Farsça olacağı için metin neşircisinin bu iki dildeki kaynaklardan istifade edebilecek yetkinlikte olması önemlidir. Bu makalede Kühü'l-ahbâr II. Rükün örneği üzerinden imlası problemlerli nüshalar esas alınarak tenkitli metin kurulurken rastlanabilecek özel durumların tespiti yapılmış, karşılaşılabilecek problemler sıralanmış ve bu problemlerin halli için tercih edilebilecek bazı çözüm yolları önerilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Metin Neşri, Tenkitli Metin, Gelibolulu Mustafa Âlî, Kühü'l-ahbâr

¹ Littera Turca Journal of Turkish Language and Literature'nin yedinci cildinin ikinci sayısında yayımlanan "İmlası Problemlerli Nüshalar Üzerinden Tenkitli Metin Kurma Hakkında Değerlendirmeler: Kühü'l-Ahbâr II. Rükün Örneği" isimli makalede yer alan "Resim 4: Revan 542a" isimli görsel sehven unutulmuştur. Bu düzeltme yazısında ilgili görsel eklenerek makale güncellenmiştir.

² Doç, Dr. Manisa Celal Bayar Üniversitesi Eğitim Fakültesi Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Bölümü suatdonuk@hotmail.com ORCID: 0000-0003-0206-2988

CONSIDERATIONS ABOUT THE CONSTRUCTION OF CRITICAL TEXT THROUGH MANUSCRIPTS COPIES WITH WRITTEN PROBLEM: KÜNHÜ'L-AHBÂR II. EPISODE EXAMPLE

ABSTRACT

Some of the mustensihs who reproduced manuscript books were able to misuse their duties. The spelling of many parts of the text of the copies copied by such mustensihs may be ill formed to be attributed to any meaning. Some of the works written in the Ottoman period have survived to the present day only with manuscripts of this feature. The II. Episode of Gelibolulu Mustafa Âlî's book named Kühü'l-ahbâr II. Episode has been passed down to the present day in three copies. The mustensihs of these copies have misspelled many words, left the headings out of the text, and replaced the sentence elements. They distorted the segi and included unnecessary words or phrases in the text. The criticized text that the publisher will establish with the familiar rules of editorial criticism on the copies of this quality will be different from the original text by the author. However, the publisher can repair or edit many parts of the text by researching the content of the work he is working on, using the knowledge of classical Ottoman prose language and today's technological facilities. Working as an archaeological, codicological or architectural restorer, he can publish the criticized text of the work he has recovered, in a way close to the author's hand. To do this, he must reach the sources of the work and compare the expressions in two places, complete the title and other parts left blank in the copies with the reference work, repair the spellings, compounds or phrases according to the expressions in the source with the style of the author and the language characteristics of the age, correct the misspelled proper names in the existing copies in accordance with the source work or other information media. In this article, with the help of example of Kühü'l-ahbâr II. Episode problematic manuscripts, the special cases that may be encountered during the establishment of the critical text have been identified, the problems that may be encountered are listed, and some solutions that can be preferred for the solution of these problems have been proposed.

Key Words: Text Publication, Critical Text, Gelibolulu Mustafa Âlî, Kühü'l-ahbâr

GİRİŞ

İslâm medeniyetinde ilim, fikir ve sanat faaliyetleri *Kur'ân-ı Kerîm* merkezli olarak teşekkül edip yayılmıştır. Nüzûlden sonra *Kur'ân* Resûlullah'ın nezaretinde vahiy katipleri tarafından o zamanın yazı malzemesi olan parşömenlere yazılıyordu. Hz. Osman'ın (ö. 35/656) halifeliği zamanında “mushaf” haline getirilen *Kur'ân'a* duyulan ihtiyaç İslâmiyet'in geniş bir coğrafyaya yayılması ile artmıştı (Bekiroğlu 2019: 858). Ancak parşömen çok pahalı ve elde edilmesi zor bir malzeme olduğundan *Kur'ân* nüshaları yeterince çoğaltılamıyordu. H. 133 / M. 751 yılında vuku bulan Talas Savaşı'nda ele geçirilen Çinli esirlerden öğrenilen kâğıt imali İslâm dünyasına da girmiştir. Daha önce yalnızca varlıklı kişilerin kütüphanelerinde bulunan kitaplara kâğıt kullanımının yaygınlaşmasıyla halk kitleleri de kavuşmuştur (Bozkurt ve Kaya 2001: 23/370).

Telifat sayısının artmasıyla kadı, müderris, kâtip gibi yazıyla içli dışlı iş yapan veya kültür düzeyi yüksek kişiler kendileri ya da yakın çevreleri için kitap çoğaltmaya başlamıştır. Örneğin *Sıhah* adlı lügati ile bilinen Arap dili âlimi Cevherî (ö. 400/1009'dan önce) Nişâbur'da eğitim öğretimle meşgul olurken bir yandan da *Kur'ân-ı Kerîm* istinsah etmiştir (Kılıç 1993: 7/459). Osmanlı sahasına bakıldığında da Sultan III. Murad'ın (ö. 1003/1595) *Amasyalı Münîrî Divanı'nın* İstanbul Üniversitesi nüshasını istinsah ettiği görülür (Ay 2014). İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesinde yer alan *Pend-i Attar Tercümesi* (TY 781), *Emrî Divanı* (TY 5693) ve Almanya Milli Kütüphanesinde bulunan *Terceme-i Milel ve'n-Nihâl* (Hs.or.oct.857) yazmaları Baalbek Kadısı Kefevîzâde Mehmed Âdil (ö. [?]) tarafından çoğaltılmıştır.

Kitaplara olan ilgi arttıkça kırtâsî, verrak, mücellid, müzehhib gibi yazma nüsha üretimi ile ilgili mesleklerin yanı sıra çoğaltma işini gerçekleştiren müstensih adlı bir iş kolu ortaya çıkmıştır (Bilgin 2013: 43/369). Müstensihler bir kitabın kopyasını çıkartmak karşılığında aldıkları ücretle geçimlerini sağlamıştır. Kaynaklar yazısı güzel müstensihlerin kazançlarının diğer zanaat erbabına nazaran oldukça iyi olduğunu bildirmektedir. *Menâkıbü'l-hünverân* adlı eserde müstensihlerin ücret tarifeleri hakkında bilgi veren Gelibolulu Mustafa Âlî (ö. 1008/1600) yazısının güzelliğiyle ünlü müstensihlerin bin beyti üç altından fazlası karşılığında yazdıklarını ifade etmektedir (Cunbur 1982: 31). Hayatını kitap istinsah etmekle kazananlardan biri olan Cevrî İbrahim Çelebi (ö. 1065/1654) *Divan'ında* yer alan bir Farsça manzumede kitap istinsah etmekten iyi kazanç elde ettiğini bildirmektedir (Donuk 2013: 99).

El yazması eserler çoğaltılırken metnin ihmal ve cehalet gibi nedenlerle müellifin elinden çıktığı hale nazaran bozulduğu bilinen bir husustur (Okuyucu 2009: 442). Bununla birlikte muhtemelen iyi kazanç getirdiği için yöneldikleri kitap çoğaltma işini suiistimal edip, orijinal metni kasten bozan müstensihler de olmuştur.

Gelibolulu Mustafa Âlî *Künhü'l-ahbâr* adlı genel tarih türündeki eserinin mukaddimesinde “Tenbîh-i nasihat-şebîh li'l-küttâbi's-sefîh” başlığını taşıyan bölümde özetle şunları bildirmektedir: *Künhü'l-ahbâr'ı* çoğaltacak kişiler bunu bilgili ve zeki müstensihlere istinsah ettirsinler. Çünkü günümüzde müstensihlerin çoğu “Bütün kâtipler câhildir.” sözüne uymaktadır. Şiir veznini bilmedikleri gibi doğru bir fikre de sahip değillerdir. Bari bozuk

düşünceleriyle metni düzeltmeye kalkmasalar. Sözü ruhunu anlamadıkları halde, gördüklerini yazmak varken “Bu böyle olmalıdır.” diye tashih adı altında metni zayıflatmasalar. Onlar, özellikle harfleri ve satırları incelemesler. Dâl (ـ) harfleri vâv (و) harflerinden ayrılmaz. Te (ت) harfini nûn (ن) gibi yazdıkları gibi bazı yerlerde “He (ه) ile hı'nın (ح) ne farkı vardır.” derler. En önemlisi de feryatlar olsun ki insafsız, tamahkar müstensih -Allah muhafaza- basit bir tamah ile yazıları atlar. Götürü iş olarak sözleştiği kitabın pek çok satır ve sayfasını terk ederek eksik biçimde tamamlar. Allah her hâle vakıf iken Allah'tan utanmaz. “Kitap sahibi farkına varmaz.” diye hesap edip tam bir nüshayı kendi bozuk fitratı gibi kusurlu hale getirir (Donuk 2020a: 120-121).

Burada Gelibolulu Âlî'nin müstensihlere yönelttiği en ciddi itham metnin bazı kısımlarını taammüden atlamaktır. Metin neşrine dayanan çalışmalarda maalesef bu ithamın gerçeklik payı olduğunun belirtileriyle karşılaşılmaktadır. Müstensihin istinsah siparişi veren kişinin fark etmeyeceğini umarak, planlı bir biçimde yaptığı izlenimi yaratan bir metin atlama tarzı fark edilmektedir. Bu tarz atlamalarda metinde birbirine yakın yerlerde iki defa geçen bir kelimenin ilki yazıldıktan sonra ikincisinin sonuna kadarki kısım göz ardı edilip, akabinde gelen kelimelerle yazıma devam edilmektedir.

Bir kişinin bir kitabın kopyasını elle çıkartırken kaldığı kelimedenden devam etmek için metne bakması, fakat birkaç satır sonra gelen aynı kelimeyi kaldığı yer sanıp yazımı buradan sürdürmesi insana özgü bir hatadır. Ancak bir nüshada bu tarz bir hatayla sıklıkla karşılaşıldığında bunun planlı bir işlem olduğu düşünülür.

Künhü'l-ahbâr III. Rükün'de; “Ammâ mezbûr 'Abdu'llâh vilâyet-i Mağrib'e temellük itmekle Benî Ağleb'ün mülki ve Benî Mudâr'ün yüz otuz yıllık mülkleri ki pây-tahtları Sicilmâse ve âhîr melikleri Elyesa'dur ve Benî Rüstem'ün yüz altmış yıllık mülkleri ve yine devlet idâresi ki... (Gelibolulu Mustafa Âlî yz.H: 109b; agy yz.T: 5a)” biçiminde bir paragraf vardır. Hazine nüshasında³ bu paragrafta iki defa geçen “mülkleri” kelimesinin ilki yazılmış, ikincisinden sonra gelen “ve yine” ibaresi ile yazım sürdürülmüştür. Dolayısıyla ilkinden sonra gelen “ki pây-tahtları Sicilmâse ve âhîr melikleri Elyesa'dur ve Benî Rüstem'ün yüz altmış yıllık mülkleri” kısmı metin dışı bırakılmıştır.

“Ve Mısr'daki Câmi'-i Ezher'i tecdîd idüp evkâfına taqviyet virdi. Ve Şâm'da Kaşr-ı Eblağ'ı dağı yaptı. Ve İbrâhîm el-Ĥalîl evkâfına da taqviyet virdi. Ve Ĥazret-i Mûsâ 'aleyhi's-selâmuñ mezâr-ı şerîfin yaptı (Gelibolulu Mustafa Âlî yz.H: 121a; agy yz.T: 18b).” paragrafında yine H nüshasının müstensihi “virdi” kelimesinin iki defa yazılmasını fırsat bilerek “Ve Şâm'da Kaşr-ı Eblağ'ı dağı yaptı. Ve İbrâhîm el-Ĥalîl evkâfına da taqviyet virdi.” cümlelerini metinden kırmıştır.

Künhü'l-ahbâr III. Rükün'ün H nüshasında bu türde atlamaların sayısının anlamlı çokluğu bazı müstensihlerin kasıtlı olarak atlamalar yapmak suretiyle metni bozduklarına işaret etmektedir.

Yazma eser nüshaları kullanılan kâğıdın asit oranının fazla olması, koruma ve saklama koşullarının uygun olmaması, rutubet ve havasız kalmaları, kâğıt ve tahta kurtlarının tahribatı, aharlı kâğıtların birbirine yapışması ve nemli bezlerle sayfaların silinmesi gibi nedenlerle fiziksel bozulmalarla karşı karşıya kalabilmektedir (Gündüz

³ Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, No. H. 1358. (Bundan sonra H şeklinde kısaltılacaktır.)

2015: 56). Bu fiziksel bozulmalar yazılara sirayet edip metnin kimi yerlerini okunmaz hale getirebilmektedir. Bu tür bir nüshadan çoğaltılan yazmaların imlası da oldukça problemlı olabilmektedir.

Tedavülde az sayıda nüshası bulunan eserlerin istinsahı imlası fiziksel veya müstensih kaynaklı kusurlarla bozulmuş yazmalar üzerinden olabilir. Üstelik bir eser yazım hataları içeren nüshalarla veya bu türde bir yazmadan çoğaltılmış kopyalarla günümüze gelebilir. Gayesi elle yazılıp çoğaltılmış bir eseri doğru olarak tespit etmek ve okuyucuya mümkün olduğu kadar yazarın kaleminden çıkmış (original) metnin aynı bir metin vermek olan (Ateş 1942: 255) nâşir bu nüshalar üzerinden tenkitli metin kurmak zorunda kalabilir.

Künhü'l-ahbâr II. Rükün'ün günümüze kalabilen dört nüshası bulunmaktadır. Bunlardan Süleymaniye nüshası⁴ "Huffâz-ı Seb'a" bölümünün sonunda sona ermektedir. II. Rükün'ün neredeyse yarısına tekabül eden Cemel Vak'ası'nda Şehîd Olanlar, Hicrî 37 – 125 Yılları Arası Vefeyâtı, On İki İmam Hal Tercümelere bölümleri sadece Nuruosmaniye,⁵ Revan⁶ ve H nüshalarında bulunmaktadır. "Ahvâl-i Pâdişâh-ı Acem" bölümü ise yalnızca H yazmasında yer almaktadır.

Künhü'l-ahbâr'ın matbu nüshası II. Rükün'de muhtemelen N nüshası esas alınarak tab' edilmiştir. Bu yüzden N yazmasıyla aynı muhteva hususiyetleri göstermektedir (Gelibolulu Mustafa Âlî 1277: 359).

II. Rükün'ün günümüze gelebilen yazma nüshaları kelime, terkip, paragraf atlama; başlık veya satırları boş bırakma; kelimeleri yanlış biçimde yazma; sözcüklerin cümledeki yerlerini değiştirme; metne gereksiz ibare sokma, seciyi bozma, özel isimleri çarpıtma vb. fahiş imla kusurları içermektedir. Bu nüshalarda yazılanları edisyon kritiğinin bilindik kaideleri ile birebir okumak suretiyle kurulacak tenkitli metin bilgi hatalarıyla dolu, anlaşılmaz bir metin olacaktır. Bu nedenle metin neşircisinin *Künhü'l-ahbâr* II. Rükün'ün müellifin elinden çıkmış metnine yakın bir metin kurabilmesi için farklı yöntemler geliştirmesi gerekmektedir.

Bu makalede *Künhü'l-ahbâr* II. Rükün örneği üzerinden imlası problemlı nüshalar esas alınarak tenkitli metin kurulurken rastlanabilecek özel durumların tespiti yapılacak, karşılaşılabilecek problemler sıralanacak ve bu problemlerin halli için tercih edilebilecek bazı çözüm yolları önerilecektir.

Problemler ve Tespitler

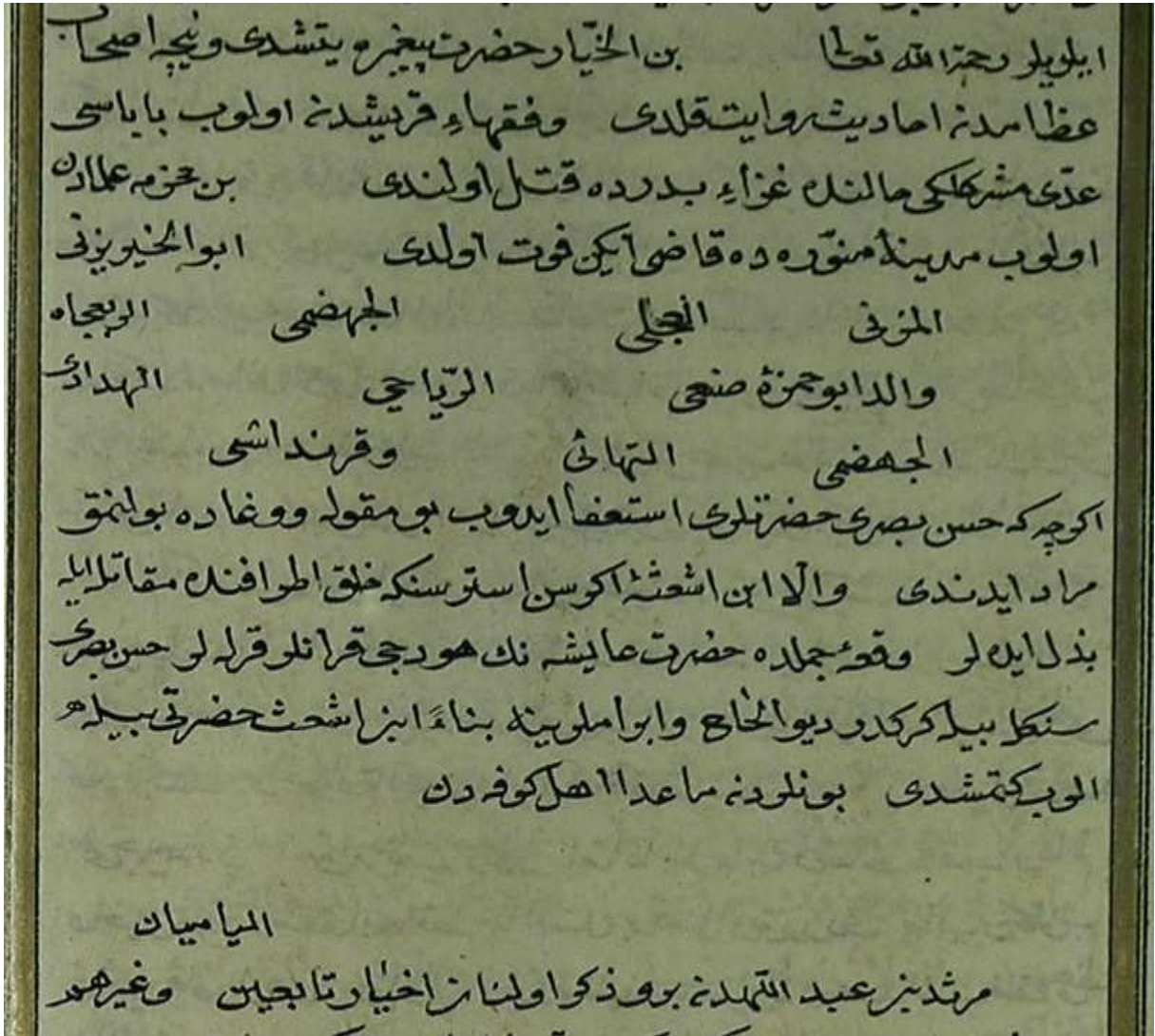
Bir yazma eserin yazıları zamanla silikleşip okunması zor hale gelebilir. Mürekkep dağılması, kurt yeniği, rutubet vb. fiziksel başka bir kusur nedeniyle de satırların bazı kısımları anlaşılmaz bir vaziyete bürünebilir. Bu özelliklerde bir yazma nüsha üzerinden istinsah yapan müstensih okuyamadığı yerleri boş bırakmayı tercih edebilir. Müstensih fiziksel kusuru olmayan, ancak imlası sorunlu bir nüshadan istinsah yapıyorsa bu durumda da okuyamadığı kelimelerin yerini boş bırakabilir. Nitekim *Künhü'l-ahbâr* II. Rükün'ün N ve R nüshalarının anlamlı sayıda varağında satırların bazı bölümleri boş bırakılmıştır (bk. Resim 1 ve Resim 2).

⁴ Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Esad Efendi, No. 2161.

⁵ Nuruosmaniye Kütüphanesi, No. 3408. (Bundan sonra N şeklinde kısaltılacaktır.)

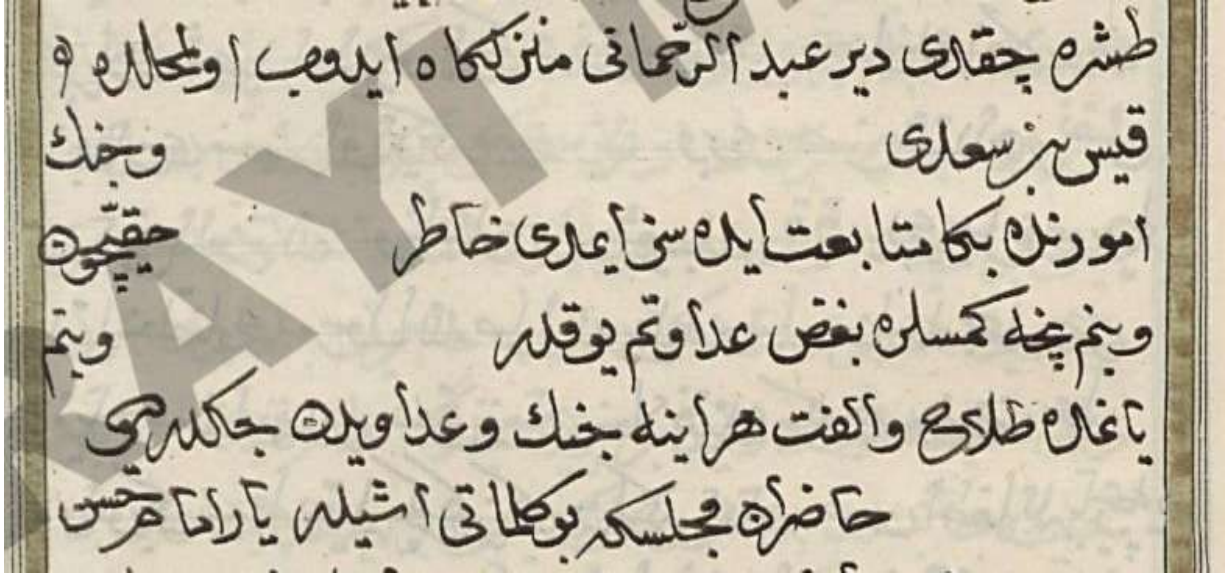
⁶ Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, No. R. 1119. (Bundan sonra R şeklinde kısaltılacaktır.)

Resim 1: Nuruosmaniye 388b

Resim 2: Revan 560b

Yazma eserlerde kırmızı renk mürekkeple yazılmış yazıların silikleşmesi siyah renkle yazılanlara nazaran daha çabuk olmaktadır. Yazmalarda kırmızı mürekkep kullanıldığı için silikleşen yerlerin başında başlıklar gelmektedir. Müstensih net göremediği, yazdığı takdirde hatalı olduğu okur tarafından anlaşılacak başlıkları metin dışı bırakarak istinsah yapabilir. Böyle bir tasarruf metin üzerinde ciddi bir olumsuz etki yaratacaktır. Örneğin hal tercümesinden oluşan bir metin parçasında bütün bilgiler biyografi sahibi şahsa matuf olduğu için şahıs isminden oluşan başlığın bulunmaması söz konusu anlatımların hepsini belirsiz kılacaktır.

Künhü'l-ahbâr II. Rükün'ün en hacimli bölümlerinden biri hicrî 37 – 125 yılları arasında vefat eden İslam büyüklerinin yaşam öykülerinin anlatıldığı Vefeyât bölümüdür. N ve R nüshalarında bu bölümdeki pek çok hal tercümesi, başlık bulunmaksızın istinsah edilmiştir. N nüshası 392b varağında (bk. Resim 3) “Süleymân bin Sa'd”, “Şâlih bin 'Abdu'r-Rahmân el-Kâtib”, “Ümmü'l-Hüzeyl”, “'Â'îşe bint Talha bin 'Ubeydu'llâh”, “'Abdu'llâh bin Sa'îd bin Cübeyr”, “'Abdu'r-Rahmân bin Ebân bin 'Osmân bin 'Affân”, “Reccâ bin Hâyve”, “Şehr bin Havaşeb”, “Abdü'l-Vehhâb bin Buht” hal tercümeleri yer aldığı halde müstensih bu başlıkları metin dışı bırakmıştır.

كلما تندرد معنى سى الله تعالى نك اوز سكونيك عالمى واردرك دنيا نك
يا لکن بربلسيدر بونکن محرم سى خوابه نه نسبت صحاده قوريله زفر اولک
برچكى كبيدر ديمکدر ديو بونلر بيوه شلدنکه قطعاً پاره کتابکوردو بچمکندن
بومعنى تحقيقاً يکوردو مکه ارادة الله متعلق اولان امورده بريند بركنى
نفسى توکيل ايتک يعنى سوز بويلر بونلر سويل ايلر ديمکدر کفرور
علوم عربيدن فصاحت و جمالده مثلى نادر صالح و متدين وزهد و تقوى
متعين آدم ايلک بونلر دخی علوم عربيت تعليمه مقيد و صلاح
و ديانته موشيد فصيح و غار فو کثير المثار فمکنه ايلک عبد الملك بربلسيد
زماننده کاتب الديو ان اولوب و اهل الحى عراق اول فنى او کوردوب خليفه
مسار اليه حضرتلى عصرند خواجه عراق کندويه اصملى شلدک
فقيه عالم و زاهد و کامل کثير الزوايات بتمش بيلو عمر ايله خير النساء ايلک
شعر دلالات چوقدر اول جمله ده برى اولنج ياشنده قرآن عظيمى حفظ
ايلدو کى حالتدر والده لى امر کلثوم بنت ابوبکر صدقيدر
ابن حالى عبد الله بن عبد الرحمانله تزوج ايلک اندنه مکه مصعب بن
الزبير نکا حلو بيوه بوز بیک دنيا رصدا قوردي بازته الجمال و صالجه
يالو بال خاتون ايلکى مدينه بونلر دخی زمانده نك افضل و صاحب
روايات اولان صنادر ديدک اكملى برفقيه و عماد کسه ايلک
حضرت عثمانک او غلینک او غلیدر فضائل ذاتکده نه ايتيوقدر
امان و قياتيوزان ايتي تاريخى اکندکيد ابوالمقداد و بر
روايتله ابونصر در تابعى جليل قدر و فلقاء بنى امية و زيرکى
رفيع الصدر اولوب قح کحولده بوننده صور سلور بوننده سید و شيخ
رجانر رجوماده صورک ديو جو ايويردى بونلر اشعرى
حمصدر بعضيلر قونجه دمشق تابعيدر عالم و عماد و کامل ناس اولوب
جماعتده بچلر بونلر روايت اوزده ايکن بيت المالدنه ولى انذا مفسر
بر خريطه اللى ديومتم قلندکى اظ بناء تصيب اولوب خلق مراجعت
ايتن اولمشدى حتى حقه اشعار دخی دنلسدى اما افتراء محض اولوب
غير سريقه ايلوکنه دخی اکثر ناس زاهد اولکى بجل بوز اوز اوج
تاريخى داخل اولوب و قياتنک کينتى ابو عبید ذر ال مرغان
معتقلنده اولوب اولاشامده ساکن اولوب بجل مدينه کوجليک

Resim 3: Nuruosmaniye 392b

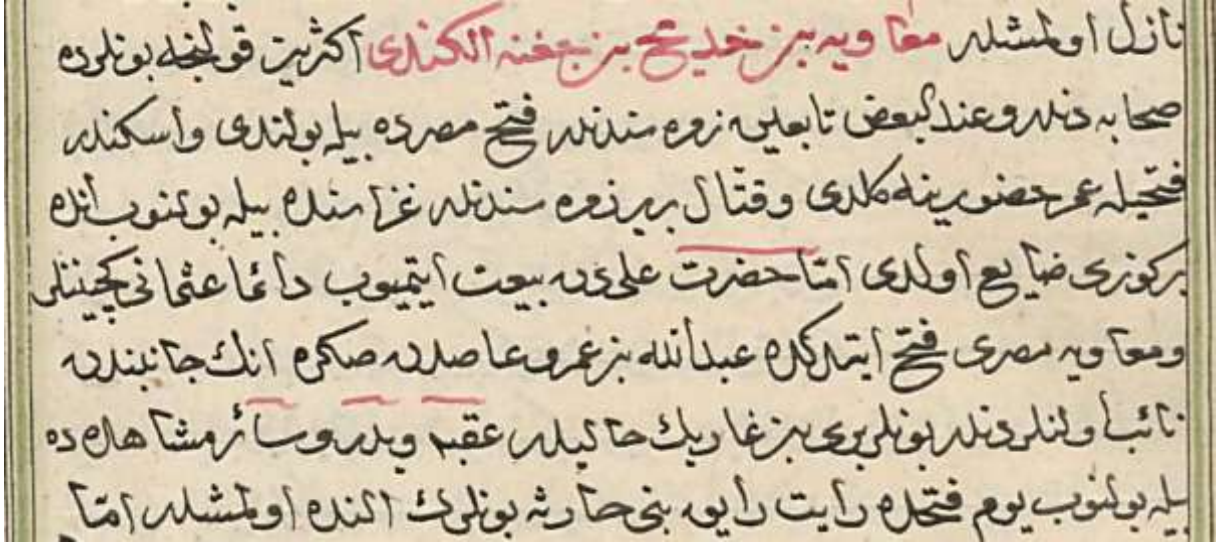
Paleografik özellikleri ile nüsha tavsifleri benzerlik gösterdiği için N nüshası ile aynı yazmadan çoğaltıldıkları tahmin edilen R nüshasında da aynı atlamalar yapılmıştır (Donuk 2018: 126). 542a varağında (Resim 4) “Maḥmūd b. Lebīd b. ‘Uḫbe”, “Nāfi’ b. Cübeyr bin Muṭ‘im”, “Küreyb b. Müslim”, “Muḥammed b. Cübeyr b. Muṭ‘im”, “Maḥmūd b. Rebī’”, “Müslim b. Yesār”, “Ḥaneş b. Amr”, “Ḥārīce b. Zeyd”, “Sālim b. Eb’ü-l-Ca’d” vefeyâtı olmasına rağmen herhangi bir başlık yazılmamıştır.

Resim 4: Revan 542a

H nüshasında ise bazı başlıklar boş bırakılmış, pek çok başlıkta ise şahıs ismi hatalı bir şekilde yazılmıştır. Resim 5'te görüleceği üzere “Mu’âviye bin Hudeyc bin Cefne el-Kindî”nin ismi “Mu’âviye bin Hudeyh bin Cağna el-Kindî” biçiminde yazılmış, altıncı satırda “Bunlar” sözcüğü ile başlayan “Hānī bin Niyār Ebū Bürde el-Belevī” hal tercümesinin başlığı metin dışı bırakılmıştır.

Resim 5: Hazine 26a

Künhü'l-ahbâr II. Rükün nüshalarında sıradan kelimelerde bile görülen imla hataları müstensihlerin harfleri bilmedikleri, birer sembol gibi görüp taklit etmeye çalıştıkları, kelime veya cümlenin anlamını düşünmedikleri fikirlerini akla getirmektedir. Örneğin müstensihler “Ve [cenâzesini] getürüp Bağı” de defn olunmuş idi (Donuk 2020b: 211).” cümlesinde anlamdan kolaylıkla çıkartılabilecek “cenâzesini” kelimesini “ecilâh deyrüñ” biçiminde muğlak yazmışlardır. “Menziline mu’azzez ü mükerrrem tutup ol büti hâlık yirine bilürken... (Donuk 2020b: 620)” ifadesindeki “putu yaradan yerine” anlamındaki “büti Hâlık yirine” ibaresini “beni hâli birine” gibi anlamsız bir biçimde metne almışlardır. Bu tür basit hata örneklerinin sayısı oldukça da fazladır.

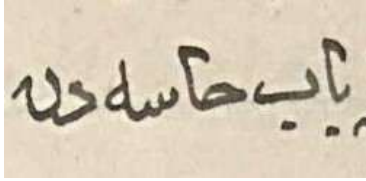
Arapça ve Farsça kökenli kelimelere hâkim olmayan, kültür düzeyi düşük bir müstensih istinsahta esas aldığı yazmadaki bir kelimeyi tanımadığı takdirde onun imlasını bozarak yazabilir. Örneğin “Süfürında şeb-i târikden gayrı nesne kalmaz (Donuk 2020b: 605).” cümlesindeki “açma, perdeyi açma” anlamındaki “süfür (سفور)” kelimesini bilmeyen bir müstensih bunu herhangi bir anlamı olmayan “sükür (سفور)” şekline sokabilir. Nitekim *Künhü'l-ahbâr* II. Rükün’ün üç nüshasında da “süfür” kelimesi “sükür” biçiminde yazılmıştır.

“Benüm qarındaşum Meryem ve Hâzret-i ‘İsâ gibi [Hâlık’uñ] rızası üzere olusun, zülâl-i vişâlle def-i harâretüñe zâmin oluruz (Donuk 2020b: 591).” cümlesindeki “zâmin (ضامن)” kelimesini tanımayan müstensih benzer görünüşte bir kelime çizme yoluyla “inâmen (عنامن)” gibi anlamsız bir şekle sokmuştur.

Müstensih “Ve hâdisât-ı âtiyeyi mufaşşalan ‘arz eylediler (Donuk 2020b: 618).” cümlesindeki “hâdisât-ı âtiye (حادثات اتيه)” ter kibini “cefâyâ-yı işbe (جفایای ائبه)” haline getirmiştir. Burada müstensihin “âtiye (اتيه)” kelimesindeki noktaları bilgisizlikten dolayı ayırt edemeyip “işbe (ائبه)” biçiminde yazması karakteristik bir istinsah hatası örneğidir.

İstinsahta imlası bozulmaya en yatkın kelimeler içerisinde yan yana gelmiş hurûf-ı menkûtası olanlardır. Böyle kelimelerde hangi noktanın hangi diş üzerinde bulunması veya noktaların sayısının kaç olması gerektiği hususlarında müstensih kararsız kalabilir. Müstensih kararsız kaldığı hallerde bazen kelimeyi noktaları koymadan yazar. H nüshasında “Câbiye” sözcüğünün noktaları konulmamıştır (bk. Resim 6).

Resim 6: Hazine 161a

Tarihî metinlerde yer alan özel isimlerden bazılarının bilindik bir anlamı olmayabilir. Müstensih bu tarz bir isimle karşılaştığında istinsahta esas aldığı kitabın müellifi veya müstensihinin ismi yanlış yazdığını düşünebilir. Bu durumda kendisine anlamsız gelen özel ismin yazı karakterlerine benzeyen, anlamlı bir kelime bularak istinsah yapar. Tarihî kaynakların bildirdiğine göre Abbâsî halifesi Hâdî-İlelhak'ın annesinin ismi Hayzürân (خيزران)'dır (Bozkurt 1997: 16). Kelime anlamı olarak herhangi bir şey ifade etmeyen bu isim H nüshasında metin boyunca “Ondan daha hayırlı” anlamına gelen “Hayr-ez-ân (خيرازان)” biçiminde yazılmıştır (Bir örnek için bk. vr. 196b).

Müstensihin doğru kelimeyi imlası yakın, yazı karakterleri benzer başka bir kelimeyle değiştirmesi suretiyle metnin bozulması özel ismin cins isme çevrilmesi suretinde de olabilir. Örneğin H nüshasının müstensihi “Ve Kıtbu'd-dîn Aybeg nâm ‘abd-ı memlûkini ol diyârlara hâkim naşb idüp kendüsi Ğaznîn’e ‘avdet itdi (vr. 230b).” cümlesindeki “Ğaznîn’e (غزنيه)” ibaresini “ğazâ niyyetine (غزائيتنه)” biçimine sokmuştur.

Bu örneklerde kelimenin anlamı esas alındığında yanlışlıklar tespit edilebilmektedir. Ancak anlama bakıldığında doğru gözükken bazı kelimeleri de müstensihlerin yanlış yazdıkları görülmektedir. Ancak metinde verilen malumat çeşitli bilgi mecralarında kontrol edildiğinde veya eserin kaynakları olan kitaplar incelendiğinde bu hatalar tespit edilebilmektedir. “Hattâ Fereздаğ'ı beyne'l-Mekke ve'l-Medîne ‘Uşfân nâm maħalde ħabs eyledi (Donuk 2020b: 612).” cümlesindeki “Fereздаğ” sözcüğü *Künhü'l-ahbâr* II. Rükün'ün her üç nüshasında da “ferzendini” şeklinde yazılmıştır. Her ne kadar “Hatta oğlunu Mekke ile Medine arasında yer alan Uşfan adlı mahalde hapsedti.” anlamını haiz cümlede herhangi bir sorun gözükme de on iki imamın dördüncüsü Ali b. Hüseyin hakkında bilgi veren eserler incelendiğinde burada hapsedilen kişinin ünlü şair Fereздаğ olduğu anlaşılmaktadır (İbn Kesîr 1992: 9/108).

Özellikle özel isimlerde anlamına bakıldığında doğru yazıldığı düşünölen ancak eserin kaynakları incelendiğinde hatalı olduğu tespit edilecek kelimeler sıklıkla olabilmektedir. “Bundan mā’adā birgün Şeyh Ebü Başîr, İmâm Bâkır’a şordı (Donuk 2020b: 618).” cümlesinde nüşalarda “Başîr” yerine “Naşr” yazılıdır. “Ebü Nasr” biçiminde bir şahıs adı olabildiği için bu kelimenin doğru yazıldığı düşünölebilir. Ancak *Künhü’l-ahbâr*’ın kaynaklarından biri olan *el-Fusûlü’l-mühimme fî Ma’rifeti’l-e’imme* (İbn Sabbâğ 1422) incelendiğinde burada söz konusu şahsın “Ebü Basîr” olduğu anlaşılmaktadır.

Künhü’l-ahbâr II. Rükün’ün N ile H nüşalarında Cibrîl bin Yağşû’, R nüşasında Cibrîl bin Necsü’ biçiminde yazılmış bir şahıs adı geçmektedir. Bir nâşir bu isimleri doğru farz edip birini metne, diğeri aparata alabilir. Ancak böyle bir tasarruf metin neşrinin temel kurallarından olan metnin doğru bilgilerle kurulmasına aykırı olacaktır. Nitekim ismin geçtiği yerdeki anlatımlar tarihî kaynaklardan araştırıldığında ilgili şahsın Cibrâ’îl bin Buhtîşû’ olduğu anlaşılmaktadır (Doğruyol 1992: 6/379).

Neşrettiği eser veya eserleri rağbet görüp günümüze kadar gelen, edebiyat tarihi kaynaklarında adı geçen müelliflerin sentaksı gözeterek, dilin mutad öge dizilişi ile cümle kurdukları varsayılır. Nitekim bu vasıfta bir yazarın olağan şekilde günümüze gelen eserlerinin dil ve anlatımının gramer kurallarına uygun olduğu görülür. Dolayısıyla böyle bir müellifin elinden çıkmış bir eserde yer alan bariz sentaks kusurları, muhtemelen istinsah esnasında ortaya çıkmıştır. İmlası problemlı bir nüşada yer alan “Biz anda bu aşlâ fi’l-i kabîhi görmedük.” biçimindeki bir cümle muhtemelen “Biz anda bu fi’l-i kabîhi aşlâ görmedük (Donuk 2020b: 622).” cümlesinin müstensih dahliyle bozulmuş halidir.

Gerek fiziksel kusurlar gerek imla hataları nedeniyle eldeki nüşalardaki bazı yerler makul bir anlam ifade etmeyen, kurallı bir cümle haline getirilemeyen, muğlak özel isimler içeren kelime grupları dahi olabilir. Benî Seleme kabilesi reisi Amr b. Cemûh’un yaşam bilgileri ve Menât adlı putu imal etmesi hadisesi *Künhü’l-ahbâr* II. Rükün’ün mevcut nüşalarında “ ‘Amr bin Hâzm’uñ (N) / Cemev’üñ (R, H) İm’âz ve Mes’üd Hâllâd nâm evlâdı vardır. Menâf nâm yine yine tıyup gitdi (N) / Menâkıb nâm yine tıyup gitdi (R) / Menâkıb nâyına tıyup gitdi (H) (Donuk 2020b: 620).” ibareleriyle anlamsız bir vaziyet almıştır.

Bir müellif Osmanlı Türkçesi ile yazdığı edebî metne dekoratif amaçla Arapça ve Farsça manzume, kelimayı kibar ve alıntı cümleler serpiştirir. Müellif Arapça ve Farsça dekoratif unsurları başka eserlerden iktibas edebildiği gibi eseri için kendisi de yazabilir. Özellikle şairlik yeteneği de olan bir yazarın mensur eseri için Arapça ve Farsça manzumeler oluşturması olağan bir durumdur. Konuştuğu dile ait sözcüklerin imlasında bile hata yapan bir müstensihin Arapça ve Farsça ibareleri kopya ederken yazıları aslından oldukça kopuk bir surete sokması beklenir. Nitekim *Künhü’l-ahbâr* II. Rükün’ün mevcut üç nüşasında Arap ve Fars dilinde yazılmış pek çok metin parçası, manzume veya ibare herhangi bir makul anlam yüklenemeyecek denli kötü surette yazılmıştır.

El yazması eserlerde özel isimlerin imlası tarih boyunca problemlı olmuştur. Gelibolulu Mustafa Âlî *Künhü’l-ahbâr*’da “Egerçi ki sâ’ir müverrih’in imlâsı üzere elif ve yâ ve şın ile “Ayeş” lafzını kitâbet itdük, lâkin hadd-i zâtında ol ‘afifenüñ nâmı ‘Ā’işe olup bilâ-evvel ve âhir “Ayeş” kelimesiyle aña remz olunduğı ve “atabeg” yerine nokta-i vâhide ile “anabeg” münâsib idüğün ta’yine dikkat eyledük (Gelibolulu Mustafa Âlî yz.H: 241a).”

sözleriyle hakkında bilgi verdiği şahsın isminin tarih kitaplarında “Ayeş” olarak geçtiğini ancak kendisinin tespitine göre “ ‘Ā’iše” olması gerektiğini belirtmektedir. Günümüzdeki bilgi kaynakları ise bu kişinin isminin Ābiş bint Sa’d olduğunu bildirmektedir (Merçil 2009: 36/30).

Kültür düzeyi düşük müstensihler tarafından çoğaltılan nüshalarda görülen imla problemlerinden biri de gereksiz yere yazılan sözcük veya ibarelerdir. *Künhü’l-ahbâr* II. Rükün’ün her üç nüshasında da “Zirā ki Hıavlān, Yemen nevāhīsindendür (Donuk 2020b: 335).” cümlesinin devamında “Niteki Hıavlān Şām nevāhīsindendür.” ibaresi gelmektedir. İki ibarenin tenakuz oluşturmamasından dolayı birinin fazla olduğu ortadadır. Yine “hikemine binā’en anuñ neẓā’iri mümteni’ine kemā yeliķ kudret buldı” cümlesinde “binā’en” kelimesinden sonra “defe lāhiķ sen” biçiminde muğlak bir ibare yazılıdır. Metin boyunca bu tür örneklerin sayısı çoktur.

Kelime ve terkiplerin imlasında hata yapan, metne gereksiz ibareler dahil eden bir müstensih muhtemelen bazı metin parçalarını da nüsha dışında bırakacaktır. *Künhü’l-ahbâr* II. Rükün’ün üç nüshasında “Hikāyet olunur ki sālifü’z-zıkr İklīmün ki zamānında şāhib-i ferāset kimse idi (Donuk 2020b: 621).” biçiminde bir ifade geçmektedir. “Sālifü’z-zıkr” ifadesi “İklīmün” adlı şahıstan daha önce söz edildiğini bildirmektedir. Ancak II. Rükün’de İklīmün ismi ilk defa burada geçmektedir. Eğer müellif I. Rükün’de söz edilen İklīmün’u kastetmediyse bu durum, daha önce İklīmün hakkında bilgi verildiği, ancak müstensihnin bu kısmı metin dışı bıraktığı anlamına gelmektedir.

El yazması nüshalarda şahıs isimlerinin imlasında hata yapmak sadece müstensihlere mahsus bir durum değildir. Metindeki bazı ipuçları müelliflerin de isimleri yanlış bir şekilde kitaplarına aldıklarına işaret etmektedir. Gelibolulu Mustafa Ālî, “Ca’fer-i Bermekî daħı Şā’id’üñ kelāmına müsā’id oldı.” biçiminde bir cümle sarf etmektedir. Anlamın sarih olması ve “Şā’id” ile “müsā’id” kelimeleri arasında seci yapılması cümlelerin bu haliyle müellif elinden çıktığını göstermektedir. Ancak buradaki anlatımlar tarih kitaplarında yazılanlarla karşılaştırıldığında ilgili şahsın Şālih bin Behle el-Hindî olduğu görülmektedir (Osman Abdusselam Ömer 2012: 6/129). Dolayısıyla Gelibolulu Ālî “Şālih” ismini yanlışlıkla “Şā’id” olarak eserine almıştır.

Ālî Efendi, İmām-ı Sābi’ Mûsâ el-Kāzım’ın oğulları hakkında bilgi verirken sarf ettiği “Ve ‘Abdu’llāh ve İshāk ve diğەر ‘Abdu’llāh ve Zeyd ve Hıasan ve Fazl ve Süleymān ümmehāt-ı müteferriķadan [ve Aħmed ve Muħammed ve Hıamza eşiķķā-yı li-ümm veleddür.] (Donuk 2020b: 541)” ifadeleriyle “ ‘Abdu’llāh” adlı iki oğlunun olduğunu belirtmektedir. Ancak Mûsâ el-Kāzım ile ilgili bilgi veren kaynaklar incelendiğinde Ālî’nin bildirdiği “diğەر ‘Abdu’llāh”ın aslında “ ‘Ubeydu’llāh” olduğu (İbn Sabbāğ 1422: 2/961) anlaşılmaktadır. Bununla beraber “ ‘Abdu’llāh” ile “ ‘Ubeydu’llāh” isimlerinin imlasının birbirine çok benzediğini, bundan dolayı el yazması mensur eserlerde bu iki ismin karıştırılmasının sıradan bir hadise olduğunu eklemekte fayda vardır.

Naşir, imlası problemlı nüshalarda geçen bir özel ismin doğruluğunu kaynak taraması ile tespit edemeyebilir. Böyle bir durumda daha güvenilir bulunduğu ismi tenkitli metne alacak, nüsha farklarını ise dipnota yerleştirecektir. Bununla birlikte eserden istifade edecek bilim insanlarının buradaki ismin hatalı yazılmış olabileceğini bilmesinde fayda vardır. *Künhü’l-ahbâr* II. Rükün nüshalarında “Hārūn bin Ğurūz-ı Rāhib’üñ

Tārīḥ'inde nakl ile menkûdür ki... (Donuk 2020b: 626)" biçiminde bir ibare geçmektedir. Buradaki bilgiyi teyit edecek herhangi bir kaynağa ulaşamadığımız için söz konusu ismin yanlış olabileceğini kabul ediyoruz.

Çözüm Önerileri

Bir el yazması eserin fiziksel kusurlarla veya müstensih hatalarıyla imlası bozulan, yazılarına makul anlamlar yüklenemeyen, bu yüzden müellifin elinden çıkmış halinden epey uzaklaşmış metnin bazı kısımlarını kurtarmak mümkün olmayabilir. Ancak bir metin neşircisi çalıştığı eserin muhtevası hakkında araştırmalar yaparak, klasik Osmanlı nesir dili bilgisini ve günümüzün teknolojik imkanlarını kullanarak metnin pek çok kısmını tamir veya tashih edebilir. Tıpkı bir arkeolojik, kodikolojik veya mimari restoratör gibi çalışarak kurtardığı eserin tenkitli metnini neşredebilir.

Klasik Türk edebiyatına mensup öğretici eserlerin pek çoğu, özellikle genel tarih alanındakiler önceki dönemlerde yazılmış kitaplardan bilgi derlemeyle yazılmıştır. Genel tarih türünde yazılmış Türkçe kitapların sayısının az olduğu 15. ve 16. yüzyıllarda Türk tarih yazarları eserlerinin önemli miktardaki sayfalarında Arapça kitapları Türkçeye tercüme etmiştir. Dolayısıyla bu tür eserlerin dayandığı kaynak kitaplar mutlaka olacaktır. Metin neşircisi şayet metnini kurduğu eserin kaynaklarını tespit edip iki kitaptaki anlatımları karşılaştırırsa imlası sorunlu yerleri kaynaktaki anlatımlar sayesinde tamir veya tashih edebilecektir.

Kimi müellifler eserinde kullandığı kaynakları bildirirken kimileri ise bildirmez. Günümüzün teknolojik imkanları bir kitabın kaynaklarını bulmaya yarayabilir. Örneğin Arap dilinde yazılmış kaynakları tespit etmek için binlerce Arapça eserin derlendiği el-Mektebetü's-şâmile adlı bilgisayar programından istifade edilebilir. Farsça yazılmış kitapları bulmak için ise çevirim içi tarayıcılar kullanılabilir.

Müellif kaynak eserdeki ibareleri Türkçeye tercüme etmek suretiyle değiştirecektir. Bu yüzden metindeki kelimeleri bilgisayar programları ve tarayıcıların arama motorları kaynak eserde bulamayacaktır. Ancak müellif, kaynak eserdeki özel isimleri ve bazı manzumeleri olduğu gibi kitabına alacaktır. Dolayısıyla metindeki Arapça manzumelerden anlamından doğru yazıldığı tahmin edilen kelimeleri seçip taramak suretiyle müellifin yararlandığı eserlere ulaşmak mümkün olacaktır.

Yukarıda belirtildiği üzere yazma nüsha imla kusurlarından biri müstensih metindeki bazı kısımları boş bırakmasıdır. *Künhü'l-ahbâr* II. Rükün'ün mevcut nüshalarından güvenilir bir metin tesisi önündeki en büyük engel Hicrî 37 – 125 Yılları Arası Sahabe ve Tâbiîn Vefeyâtname'si bölümünde başlıkların boş bırakılmasıdır. Biz metni kurarken 110 Senesi Vefeyâtı arasında yer alan Şair Cerîr bin Atıyye'nin biyografisinde geçen Arapça manzumelerden birinin imlası sarıh görünen kelimelerini el-Mektebetü's-şâmile'de taradık. Bu manzumenin çok sayıda kaynak eserde geçen, müstensih dahliyle aslından kopuk hale getirilmiş bir şiir olduğunu gördük. *Künhü'l-ahbâr* boyunca geçen Arapça başka manzumeleri de aynı usulde taradık. Tüm taramalar neticesinde manzumelerin müştereken buldukları tek eserin İbn Kesîr'in *el-Bidâye ve'n-Nihâye* adlı genel tarih kitabının olduğunu fark ettik. Temin ettiğimiz bu eserdeki anlatımlar ile *Künhü'l-ahbâr* II. Rükün'dekileri mukayese

ettiğimizde Vefeyât bölümünün neredeyse olduğu gibi *el-Bidâye ve'n-Nihâye*'den Türkçeye tercüme edildiğine şahit olduk. Hatta bazı kelime ve ibarelerin aynen *el-Bidâye*'den alındığını gördük.

Örneğin *el-Bidâye ve'n-Nihâye*'de 72 Senesi Vefeyâtı'ndan Abdullah b. Hâzım hal tercümesinde geçen "fi'l-imâmeti's-sevdâ (İbn Kesîr 1992: 8/326)" terkiğini Gelibolulu Âlî "imâme-i sevdada (Donuk 2020b: 358)" biçiminde *Künhü'l-ahbâr*'a almıştır. 74 Senesi Vefeyâtı'ndan Ebû Cüheyfe biyografisinde "kâne düne'l-bülûğ inde vefâti'n-Nebî" ibaresini "hîn-i vefâtlarında düne'l-bülûğ bulındı" şeklinde ifade etmiştir. 82 Senesi Vefeyâtı'ndan Abdullah b. Ebî Talhâ biyografisinde "hanekehu bi-temerât (İbn Kesîr 1992: 9/43)" ibaresini "temreler haneke kılındı (Donuk 2020b: 541)." şeklinde metnine almıştır.

el-Bidâye ve'n-Nihâye ile *Künhü'l-ahbâr* arasındaki bu paralellik II. Rükün'ün Vefeyât bölümü boyunca devam etmektedir. Bu paralellik sayesinde II. Rükün'ün mevcut nüshalarda yer almayan vefeyât başlıklarını metne yerleştirip, imla problemlerinin olduğu diğer yerleri tamir veya tashih edip tenkitli metnini kurduk. Yaptığımız metin tamiri veya tashihini aparatta ayrıntılı biçimde izah ettik.

Künhü'l-ahbâr II. Rükün'de sahabe ve tâbiîn vefeyâtnamesinden sonra on iki imamın ayrıntılı hal tercümeleri gelmektedir. Bazı Arapça metinler el-Mektebü's-şâmîle'de tarandığında Gelibolulu Âlî'nin bu bölümde İbn Sabbâğ'ın *el-Fusûlü'l-mühimme fi Ma'rifeti'l-e'imme* adlı eserini esas aldığı anlaşılmaktadır.

İki eser karşılaştırıldığında On İki İmam Hal Tercümeleri bölümünün de kaynak eserden neredeyse bire bir tercüme edilmek biçiminde tanzim edildiği görülmektedir. Örneğin *el-Fusûlü'l-mühimme*'de Alî b. Mûsâ er-Rızâ hal tercümesinde "Menâkıbu Alî bin Mûsâ er-Rızâ min ecellî'l-menâkıb ve imdâdu fezâilîhi ve fevâzilîhi mütevâliyetün ke-tevâli'l-ketâib ve muvâlâtuhu mahmûdeti'l-bevâdî ve'l-'avâkıb (İbn Sabbâğ 1422: 2/1023)." cümlesi "Ve bi'l-cümle İmâm 'Alî bin Mûsâ Rızâ'nuñ [menâkıbu] ecell-i menâkıb ve [imdâd-ı fezâ'il ü fevâzilî mütevâli ke-tevâli'l-ketâib] ve muvâlâtı mahmûdu'l-bevâdî ve'l-'avâkıbdur (Donuk 2020b: 564)." biçiminde tercüme edilmiştir. Aynı eserde Mûsâ el-Kâzım hal tercümesinde geçen "mübâheletü'n-Nasârâ (İbn Sabbâğ 1422: 2/950)" terkiğini Gelibolulu Âlî "mübâhele-i Nasârâ (Donuk 2020b: 538)" olarak *Künhü'l-ahbâr*'a almıştır. Kaynak eserle paralel ilerleyen anlatımlar On İki İmam faslı boyunca devam etmektedir. II. Rükün'de On İki İmam Hal Tercümeleri bölümü metnini kurarken *el-Fusûlü'l-mühimme*'yi esas alarak mevcut nüshalarda eksik olan yerleri tamir, imlası sorunlu kısımları tashih ettik.

Müellif eserine ana kaynaklar dışında başka kitaplardan da alıntı yapabilir. Bu kısımlarda boş bırakılan yerler olabildiği gibi hatalı yazıldığı belli olan kelime veya ibareler de bulunabilir. Bu durumda da el-Mektebetü's-şâmîle ve çevirim içi tarayıcılardan yararlanmak mümkündür. Metin neşircisi imlası bozuk kısımda sahih yazıldığını düşündüğü birkaç kelimeyi taramak suretiyle müellifin kullandığı kaynağa ulaşmayı deneyebilir. Bulduğu kaynaktaki anlatımları esas alarak metin tamerini gerçekleştirebilir.

Nüshalarda "Yâ emîre'l-mü'minîn, li'llâhi te'âlâ Şâni' bin Mehle'yi getürelim (Donuk 2020b: 624)." biçimindeki cümlede yer alan ve "Tanrı" anlamına gelen "Şâni'" isminin hatalı olduğundan şüphelendik. "Şâni' bin Mehle" ismini tarihî kaynaklardan araştırdığımızda böyle bir şahsın olmadığını gördük. Cümlenin olduğu kısımda yer

alan imlası sahih bazı kelimeleri çevirim içi tarayıcıdan arattığımızda Osman Abdüsselam Ömer'in *Enzarû Mâzâ fi's-Semevât ve'l-Arz* adlı eserinde aynı konunun işlendiğini tespit ettik. Bu esere dayanarak ilgili şahıs ismini Şâlih bin Behle el-Hindî (Osman Abdusselam Ömer 2012: 6/129) olarak tashih ettik.

Bu noktada metin neşircisinin Arapça ve Farsça kaynaklardan istifade edebilecek alan bilgisinin olması son derece önemlidir. Biz II. Rükün metnini kurarken *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, *Fusûlü'l-mühimme* ve *Enzarû Mâzâ fi's-Semevât ve'l-Arz* dışında Şihâbüddin Ebî Abdillâh Yâkût el-Hamevî'nin *Mu'cemü'l-büldân*'ı, Ali el-Ahmedî el-Meyâncî'nin *Mekâtîbü'r-Resûl*'ü, İbn Asâkir'in *Târîhu Medîneti Dimaşk*'ı, İbn Cevzî'nin *Sıfatu's-safve'si*, Mîrhând'ın *Ravzatu's-safâ fi Sireti'l-enbiyâ ve'l-Mülûk ve'l-Hulefâ'sı*, Hândmîr'in *Zey-i Ravzatu's-safâ fi Sireti'l-enbiyâ ve'l-Mülûk ve'l-Hulefâ'sı*, Hüseyin Kâşifî'nin *Ravzatü's-şühedâ'sı*, Fuzûlî'nin *Hadîkatü's-süedâ'sı*, Muhammed bin Ahmed el-Hüseynî en-Necefî'nin *Bahrü'l-ensâb el-Müsemmâ bi'l-Müşeccerü'l-keşşâf li-Usûli's-sâde ve'l-Eşrâfı* Hakîm Ebülkâsım Firdevsî'nin *Şâhnâme'si*, İbn Esîr'in *el-Kâmil fi't-Târîh*'i, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* ve çeşitli makalelerden istifade ederek metin tashih veya tamiri yaptık.

İmlası problemlı nüshalarda sarıh görünen şahıs ve diğeri özel isimler bile hatalı olabilmektedir. Bu yüzden metin neşircisi mümkün olduğu kadar metni kaynak eserle karşılaştırarak ilerlemelidir. Kaynak eserde bulamadığı özel isimleri çeşitli bilgi mecralarında araştırmalıdır. *Künhü'l-ahbâr* II. Rükün nüshalarında "*el-Cevânih ve'l-Cevâmih*" adlı eser "*el-Cevânih ve'l-Havâ'ic*" olarak yazılıdır. Naşir eğer kelime anlamının uygunluğundan hareketle söz konusu eseri araştırmaya metnine olmayan bir kitabı almış olacaktır. Aslı "*Baṭnu'n-naḥl*" olan ancak nüshalarda "*Baṭnu'n-neml*" şeklinde yazılan yer adını *el-Mu'cemü'l-büldân*'dan kontrol etmese yanlış şekliyle metne yerleştirmiş olacaktır.

Yazımı sorunlu nüshalarda bazen cümle öğelerinin neredeyse tamamı açık ve anlaşılır iken bir kelimenin imlası problemlı olabilir. Muhtemelen müstensih bu kelimeyi Osmanlı Türkçesinin geniş kelime havuzundan kendisinin kültür düzeyini aşan bir sözcük olduğu için yanlış biçimde kopya etmiştir. Metin tesisinde en önemli kıstas bağlam olduğu için naşir okuyamadığı bu kelimenin bağlamsal anlamına bakmalıdır. Kendi kelime hazinesinde bu anlama tekabül eden bir kelime yoksa bağlama karşılık gelen herhangi bir kelimeyi lügatlerden tarayabilir. Lügatte yer alan ve bağlamsal anlama tekabül eden kelimeleri listeleyebilir. Klasik nesir diliyle yazılmış metinlerin temel unsurlarından biri seci olduğu için seciyi sağlayan kelimeyi listeden seçip metni tamir edebilir. Örneğin "*Sâbit bin Ḳurre birgün serây-ı ḥalîfeye varup ba'zî ekâbirle otururken [nâ-gâh] belâ vü ḥayṣufâ (N) / ḥayf (R1) / ḥayf (H) peydâ olur (Donuk 2020b: 622).*" cümlesinde her üç nüshanın hatalı yazdığı kelimenin "*kargaşa*" anlamında olması gerektiği bağlamdan anlaşılacaktır. Lügatten "*kargaşa*" sözcüğü taratıldığında bulunan kelimelerden biri "*fevzâ*"dır. Bu sözcük "*belâ*" ve "*peydâ*" ile seci oluşturduğu için de metin tashihi "*fevzâ*" ile yapılması gerektiği ortaya çıkmaktadır.

Her üç nüshada "*...ḥulefâdan mu'âşırları Mervân ve 'Abdü'l-Melik ve Velîd idi. Menâkıb-ı 'aliyyeleri ise taşavvurât-ı nâsdan şerîd idi (Donuk 2020b: 607).*" şeklinde yazılmış bir cümle vardır. Anlam ve seci beraber düşünüldüğünde buradaki "*şerîd*" biçiminde yazılan kelimenin aslında "*ba'id*" sözcüğünün muharref hali olduğu anlaşılacaktır.

Yukarıda açıklandığı üzere müstensih emin olmadığı kelimelerin harflerini kendisinin bildiği kelimelerin yazı karakterlerine benzetmek veya bu kelimelere benzer görüntüde çizmeye çalışmak suretiyle imlayı bozmaktadır. Bu bilgi doğrultusunda metin neşircisi hatalı yazılan kelimenin grafik görüntüsünü düşünüp yazılışı buna benzeyen sözcükler aramalıdır. Mesela bağlamdan bir yerleşim yeri adı olması gerektiği anlaşılan kelime “niyyet (نیت)” biçiminde yazılmışsa bu sözcüğün benzer yazılıştaki “Tübbet (تبت)” olabileceğini düşünmelidir. “Şāhibdür” kelimesiyle seci oluşturması gereken, ancak “rā’idür (راعيدر)” biçiminde yazılmış sözcüğün benzer görünüşteki “rāğibdur (راغيدر)” olması gerektiğini bilmelidir.

Arap alfabesiyle yazılmış tarihî bir kitabı neşredek bir araştırmacı eserin metnine imlası açık olmayan kelimelerin ne şekilde okunacağı noktasında bilimsel yetkinliğiyle müdahale edebilir. Ancak ortada söz konusu araştırmacının bilimsel yetkinliğini aşan bir durum da olabilir. Bu takdirde araştırmacı metni müellifin elinden çıkmış şeklienden uzaklaştırmış olacaktır. Ancak burada araştırmacının yaptığı metin müdahalelerini aparatı ayrıntılı bir biçimde izah etmesi son derece önemlidir. Naşir böylece problemi ve kendisinin bulunduğu çözümü ortaya koymuş, takdiri yayıma hazırladığı kitaptan istifade edecek araştırmacılara ve okurlara bırakmış olacaktır. Metin neşircisi nüshalarda “Egerçi bu aḥvāli Merdāvic miş ve yaş iştidi (H 237b).” şeklinde yazılmış cümleyi “miş ve yaş” ibaresini anlamsız bulunduğu için “Egerçi bu aḥvāli Merdāvic-i evbāş iştidi.” olarak metne alabilir. Ancak bundan daha makul bir tashih seçeneği de olabilir. Örneğin “miş ve yaş”, eski Anadolu Türkçesinde kullanılan bir deyim muharref şekli olabilir. Naşir yaptığı tamir veya tashihi dipnotta ayrıntılı şekilde izah ettiğinde metindeki probleme kendisinin bulunduğu çözümü göstermiş, konuya vakıf okurların da kendilerince tercih yapabilmesinin yolunu açmış olacaktır.

Arapça ve Farsça bilmeyen bir müstensih bu dillerdeki ibareleri anlaşılmaz bir biçimde kopya edeceği yukarıda belirtilmişti. Naşir metinde yer alan Arapça ve Farsça manzume ve kalam-ı kibarları kaynağa ulaşmak suretiyle tashih edebilir. Ancak müellifin eseri için yazdığı, dolayısıyla başka bir yerde bulunmayan Arapça ve Farsça manzumeler de olabilir. Naşir bunları kendi Arapça, Farsça ve belagat bilgisiyle tashih etme yoluna gidecektir. Bununla birlikte müstensihlerin işin içinden çıkılmayacak denli aslından uzaklaştırdığı manzumeler de çıkabilir. Bu tür durumlarda naşir metnin kaynaklarından birinde yer alan, bozuk manzumeyle aynı dil ve bağlamda olan bir manzumeyi son çare olarak metne alabilir. İmlası bozuk şiiri dipnota alıp durumu izah edebilir.

Bu hususun metin neşrinin özünü oluşturan “müellifin elinden çıkmış metnin aynı olan metne ulaşmak” ilkesiyle uyuşmadığı açık bir olgudur. Ancak imlası sarıh nüsha bulunmadığından mecburen başvurulmuş bir işlem olduğu başka bir olgudur. Nitekim restorasyon uzmanları bir parçası zayı olmuş bir eseri benzer bir malzeme kullanmak suretiyle onarırlar. Bununla birlikte bu tür yama tarzı tamir işleminin sınırlı sayıda kalması ve yapılan işlemin izahatı ile metne ait bozuk manzumenin mutlaka dipnotta verilmesi gerektiği hatırd tutulmalıdır.

Biz *Künhü'l-ahbâr* II. Rükün metnini kurarken On İki İmam Hal Tercümeleri bölümünde müstensih dahilyle anlaşılmaz hale gelen üç rubainin yerine bölümün kaynaklarından olan Hüseyin Kâşifi'nin *Ravzatü's-*

şühedâ'sından bağlama uygun manzumeler yerleştirdik. Örneğin Kербela hadisesinde Hür b. Yezîd'in gösterdiği kahramanlıkların anlatıldığı yerde her üç nüshada;

آن کرده کربلا که کر شدی
ز می خون جگر دوست به دشمن

ز می و آن سر که نخونا نه فکندي
توشان بیکانه نوازي رجه کند یربي (Donuk 2020b: 507)

biçiminde yazılmış, anlamını çözemediğimiz bir manzume vardır. Biz bunun yerine *Ravzatü'ş-şühedâ*'da Hür b. Yezîd'in yiğitliğini konu edinen;

[خوشا حرّ فرزانه نامدار
ز رخش تکبر فرود آمده

که جان کرده بر آل احمد نثار
شده بر براق شهادت سوار]⁷

manzumesini metne aldık. Bunu yaparken metne aldığımız manzumeyi köşeli parantezde ([]) gösterip, dipnotta ise tasarrufumuzu ayrıntılı bir biçimde açıkladık.

Problemler ve tespitler bölümünde açıklandığı üzere işini suiistimal eden müstensihlerin çoğalttığı nüshalarda metnin bazı yerleri bütün sözcükleri hatalı yazılmış, anlamlı bir cümleye çevrilemeyen kelime yığınları olabilir. Metin neşircisinin anlamsız yazıları makul bir cümleye dönüştürmesinin tek yolu müellifin söz konusu bilgiyi iktibas ettiği kaynak esere ulaşmasıdır. Naşir sorunlu yerin kaynakta yer alan bir kısım ile örtüştüğünü düşünüyorsa burada müellifin üslubuna, eserin yazıldığı çağın dil hususiyetlerine uygun bir şekilde metin tamiri yapmalıdır. Örneğin *Künhü'l-ahbâr* II. Rükün'ün mevcut nüshalarda “ ‘Amr bin Hâzmu'ñ (N) / Cemev'üñ (R, H) İm'âz ve Mes'üd Hâllâd nâm evlâdı vardır. Menâf nâm yine yine tıyup gitdi (N) / Menâkıb nâm yine tıyup gitdi (R) / Menâkıb nâyına tıyup gitdi (H).” şeklinde yazılmış ibareleri makul bir anlam ifade etmemektedir.

el-Bidâye ve'n-Nihâye'yi incelediğimizde sorunlu kısmın burada Benî Seleme kabilesi reisi Amr b. Cemûh'un oğullarının isimlerinin sıralanıp Menât adlı putu imal etmesi hadisesinin anlatıldığı yere tekabül ettiğini gördük. *el-Bidâye*'yi esas alarak problemlili yeri “ ‘Amr bin Cemûh'ñ Mu'âz ve Muavviz [ve] Hâllâd nâm evlâdı var idi. [Evinde şecerden] bir büt düzup Menât nâmı virdi (Donuk 2020b: 620).” şeklinde tashih ve tamir ettik.

Yukarıda imlası problemlili nüshalar hakkında yapılan tespitlerden biri metindeki cümle öğelerinin yerlerinin değiştirilmesinden kaynaklı bariz sentaks kusurlarının ve cümlede yer alan gereksiz sözcüklerin büyük bir ihtimalle müstensih kaynaklı olduğu idi. Metin neşircisi böyle bir durumda sentaks hatası gördüğü cümlenin öğelerini doğru dizilişi verecek şekilde değiştirmeli, gereksiz olduğunu düşündüğü ibareleri metin dışı bırakmalıdır. Bu iki durumda da yaptığı düzeltmeleri dipnotta izah etmelidir. Metin dışı bıraktığı ibareyi de mutlaka dipnotta yerleştirmelidir.

Mevcut nüshalarda “Anlar cenginde Yaḥyâ bin Zeyd ve kendüye hem-râh olan aşḫâb-ı şa'îd sa'âdet-i şehâdet ile dâḥil-i ḥuld-i berîn oldı cümle tevâbî'i ile (Donuk 2020b: 470).” şeklinde yazılan cümlenin sonundaki “cümle

⁷ “Ne güzel ki meşhur bilge Hür, Hz. Muhammed'in ailesi için canını saçtı. Kibir atından inip şehitlik Burak'ına bindi.” (Hüseyn Kâşifi 1388: 547)

tevâbî'î ile" ibaresini tashih edip metnin ortasına aldık. "Anlar cenginde Yaḥyâ bin Zeyd ve kendüye hem-râh olan aşḥâb-ı şa'îd cümle tâbî'n sa'âdet-i şehâdet ile dâḥîl-i ḥuld-i berîn oldu." biçimine gelen cümlenin sentaks sorunu ortadan kalktı.

Nüshalarda "Ve sinn-i şerîfleri ḥîn-i şehâdetlerinde yetmişden efzûn idi. Ve Ḥazret-i Resûl'den otuz üç ḥadîs-i şerîf rivâyet itmişlerdür (Donuk 2020b: 363)." cümlelerinin ortasında "şalb itdi" biçiminde bir ibare yazılıdır. Sentaks gereği bu ibareyi metne dahil etmedik. Her iki müdahalemizi dipnotta izah ettik. Metin dışı bıraktığımız ibareyi kaydettik.

SONUÇ

El yazması kitaplar çoğaltan müstensihlerin bazıları görevlerini bilerek veya bilmeyerek suiistimal edebilmiştir. Bu tür müstensihlerin istinsah ettiği nüshalarda metnin pek çok yerinin imlası herhangi bir anlam yüklenemeyecek kadar kötü olabilmektedir. Osmanlı döneminde yazılmış eserlerden bazıları sadece bu nitelikteki yazmalarla günümüze kadar gelebilmiştir. Gelibolulu Mustafa Âlî'nin *Künhü'l-ahbâr* adlı eserinin II. Rükûn'ü üç nüsha ile günümüze intikal etmiştir. Bu nüshaların müstensihleri sıradan kelimeleri bile yanlış yazmış, başlıkları metin dışı bırakmış, cümle öğelerinin yerlerini değiştirmiştir. Seciyi bozmuş, metne gereksiz sözcük veya ibareler dahil etmiş, Arapça ve Farsça kısımları anlamsız kelime yığınlarına çevirmiştir. Bir naşirin edisyon kritiğin bilindik kaideleriyle bu vasıftaki nüshalar üzerinden kuracağı tenkitli metin müellifin elinden çıkmış orijinal metinden epey farklı olacaktır. Ancak metin neşircisi çalıştığı eserin muhtevası hakkında araştırmalar yaparak, klasik Osmanlı nesir dili bilgisini ve günümüzün teknolojik imkanlarını kullanarak metnin pek çok kısmını tamir veya tashih edebilir. Tıpkı bir arkeolojik, kodikolojik veya mimari restoratör gibi çalışarak kurtardığı eserin tenkitli metnini müellifin elinden çıkmış haline yakın bir surette neşredebilir. Bunun için eserin kaynaklarına ulaşmalı, iki yerdeki anlatımları mukayese etmelidir. Nüshalarda boş bırakılan başlık ve diğer kısımları kaynak eser yardımıyla tamamlamalıdır. İmlası bozuk kelime, terkip veya ibareleri kaynaktaki anlatımlar doğrultusunda müellifin üslubu ve çağın dil hususiyetleriyle tamir etmelidir. Mevcut nüshalarda yanlış veya muğlak yazılan şahıs ve yer adlarını kaynak eser veya başka bilgi mecraları doğrultusunda tashih etmelidir. Kaynak eserlerin çoğu Arapça veya Farsça olacağı için metin neşircisinin Osmanlı Türkçesinin yanı sıra bu iki dildeki kaynaklardan istifade edebilecek yetkinlikte olması son derece önemlidir.

KAYNAKÇA

- Ateş, Ahmet (1942). "Metin Tenkidi Hakkında (Dâsitân-ı Tevârîh-i Mülûk-i Âl-i Osman Münasebeti ile)", *Türkiyat Mecmuası*, Cilt 7, 253-267.
- Ay, Ümran (2014). "Münîr", *Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü*, <http://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/muniri-mdbir> (E. T: 18.03.2021)
- Bekiroğlu, Harun (2019). "Yazma Eserlerden Kodikolojiye: Tahkike Giriş", *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi*, Cilt 23, Sayı 2, Aralık 2019, ss. 855-889.
- Bilgin, Orhan (2013). "Yazma", *İslâm Ansiklopedisi*. C. 43. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yay. 369-373.
- Bozkurt, Nahide (1997). "Hâdî-İlelhak", *İslâm Ansiklopedisi*. C. 15. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yay. 16-17.
- Bozkurt, Nebi ve Kaya, Nevzat (2001). "İstinsah", *İslâm Ansiklopedisi*. C. 23. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yay. 369-371.
- Cunbur, Müjgan (1982). *Hattatların ve Kitap Sanatçılarının Destanları (Menâkıb-ı Hünerverân)*, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Doğruyol, Hasan (1992). "Buhtîşû", *İslâm Ansiklopedisi*. C. 6. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yay. 378-380.
- Donuk, Suat (2013). "Cevrî ve Nazm-ı Niyâz Mesnevisi", *Türklük Bilimi Araştırmaları Dergisi (TÜBAR)*, S. XXXIII, Bahar, s. 93-126.
- Donuk, Suat (2018). "Fazla Sayıda Yazma Nüshası Bulunan Hacimli Bir Eserin Nüsha Ailesinin ve Tenkitli Metnin Kurulması Hakkında Değerlendirmeler: Kühü'l-ahbâr Örneği", *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, S. 21, İstanbul, s. 115-146.
- Donuk, Suat (2020a). *Kühü'l-ahbâr 1. Rükün Gelibolulu Mustafa Âlî*, (ed.) Derya Örs, İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları.
- Donuk, Suat (2020b). *Kühü'l-ahbâr 2. Rükün Gelibolulu Mustafa Âlî*, (ed.) Derya Örs, İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları.
- Gelibolulu Mustafa Âlî (1277). *Kühü'l-ahbâr*, İstanbul: Takvimhâne-i Âmire.
- Gelibolulu Mustafa Âlî (yz.). *Kühü'l-ahbâr 3. Rükün*, Mısır Milli Ktp, No. Tarihi Türkî 426. (T)
- Gelibolulu Mustafa Âlî (yz.). *Kühü'l-ahbâr 3. Rükün*, Topkapı Sarayı Müzesi, No. H. 1358. (H)
- Gündüz, Hüseyin (2015). "El Yazması Restorasyonuna Dair", *Klasik Sanatlar Yıllığı 2 2014*, İstanbul: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- Hüseyin Kâşifi (1388). *Ravzatü's-şühedâ*, (thk.) Muhammed Şu'â' Fâhir, Mektebetü'l-haydariyye.
- İbn Kesîr (1992). *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, Beyrut: Mektebetü'l-maârif.
- İbn Sabbâğ (1422). *el-Fusûlü'l-mühimme fi Ma'rifeti'l-e'imme*, Müessesetü Dârü'l-hadis's-sakâfiyye.
- Kılıç, Hulusi (1993). "Cevherî, İsmâil b. Hammâd", *İslâm Ansiklopedisi*. C. 7. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yay. 459.
- Merçil, Erdoğan (2009). "Salgurlular", *İslâm Ansiklopedisi*. C. 36. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yay. 29-31.

Okuyucu, Cihan (2009). "Tenkitli Metin alışması ile İlgili Fikirlerim", *İslami İlimlerde Metodoloji/Usul Meselesi II, Tartışmalı İlmî İhtisas Toplantıları 1,2,3, 19-20 Nisan 2008*, İstanbul, s. 442-445.

Osman Abdusselam Ömer (2012). *Enzarû Mâzâ fı's-Semâvât ve'l-Arz*, Kahire: Dâru Kütübî'l-Mısriyye.

